

Dr. İsa Ruhi Koray'ın İstiklal Harbi Hatıratı

The Turkish War of Independence Memoirs of Dr. İsa Ruhi Koray

Halil TEKİNER^a

^aEczacılık İşletmeciliği AD,
Erciyes Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,
Kayseri

Geliş Tarihi/Received: 08.11.2013

Kabul Tarihi/Accepted: 19.12.2013

*Bu çalışma, 1. Uluslararası
Türkiyat Sempozyumu (1-3 Kasım 2013,
Çankırı)'nda bildiri olarak sunulmuştur.*

Yazışma Adresi/Correspondence:

Halil TEKİNER
Erciyes Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,
Eczacılık İşletmeciliği AD, Kayseri,
TÜRKİYE/TURKEY
htekiner@erciyes.edu.tr

ÖZET 1895 yılında İstanbul'da doğan İsa Ruhi Koray, aile şeceresi Şeyh İsmail Sirâceddin Şirvânî (1782-1848) ve Sadrazam Şirvânîzâde Mehmed Rüşdi Paşa'ya (1828-1874) uzanan ünlü bir Türk ressam ve hekimidir. Birinci Cihan Harbi'nde hekim namzedi sıfatıyla Çanakkale ve Suriye Cephele- rinde, İstiklâl Harbi'nde ise ihtiyat tabip yüzbaşı sıfatıyla önce Amasya çevresinde, ardından da Garp Cephesi'nde görev yapmış; savaşta gösterdiği fedakârlıklardan ötürü 1922'de İstiklâl Madalyası ile tal- tif edilmiştir. 1924'te iç hastalıkları uzmanlığını aldıktan sonra mesleğine sırasıyla Bursa, Tarsus, Gi- resun, Çankırı ve Isparta'da devam etmiştir. 1951 yılında emekli olduktan sonra ise Çankırı'ya yerleşerek bir muayenehane açmış ve 1965'te ölümüne değin bu şehirde yaşamıştır. Koray, İstiklâl Harbi yıllarına ait hatıralarını *Anadolu'nun İstiklâl Harbindeki Hâtırâları ve Notları* (36-37-338) başlığı altında bir deftere kaydetmiştir. Hatıratında, Pontus Harekâtı'nda önemli görevler üstlenmiş komutanlar Cemil Cahit Toydemir (1883-1956) ve Şefik Avni Özüdoğru'dan (1886-1960) bahsettiği gibi Pontus teşkilatından artakalan silahları toplamakla görevli taburla birlikte ziyaret ettiği Rum köy- lerinin durumu ve askerler arasında görülen uyuz salgını hakkında da bilgiler vermiştir. Eski yazı ile kaleme alınmış toplam 12 sayfa yazının yanı sıra yedi suluboya ve 20 karakalem resim taslağını içe- ren bu defter, bugün Koray'ın torunu Prof. Dr. Cemal Özgüven (d.1945) tarafından muhafaza edil- mektedir. Bu makalede İsa Ruhi Koray'ın ilk kez gün ışığına çıkacak olan İstiklâl Harbi hatıratı, aynı defterde yer alan çeşitli resim taslaklarıyla birlikte tanıtılmakta ve hatıratın Türk tıp tarihi ve harp ede- biyatı açısından önemi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 20. yüzyıl tıp tarihi, askeri tıp; hastalık salgınları; literatürde tıp; uyuz

ABSTRACT İsa Ruhi Koray, a famous Turkish painter and physician, was born in 1895 in Istanbul. He was from a notable family, descended from the Sheikh İsmail Sirâceddin Sirvani (1782-1848) and the Ottoman grand vizier Sirvanizade Mehmed Rusdi Pascha (1828-1874). İsa Ruhi Koray joined the Gal- lipoli and the Syria fronts during World War I as a physician candidate, and as a lieutenant physician during the Turkish War of Independence, first in the Amasya region, and then on the Western front. For his exemplary service in the War of Independence, he was decorated with the Turkish Medal of Independence in 1922. He became an internal-disease specialist in 1924 and furthered his career as a hospital physician in Bursa, Tarsus, Giresun, Cankiri, and Isparta. After his retirement in 1951, he moved to Cankiri, where he ran a private medical office for many years until his death in 1965. Koray wrote his memories of the War of Independence into a notebook titled "My Memoirs and Notes on the War of Independence of Anatolia (1920-1922)." These notes discuss the Turkish commanders Cemil Cahit Toydemir (1883-1956) and Sefik Avni Ozudogru (1886-1960), who were assigned im- portant roles in military operations against Pontus uprising in the Black Sea region; visiting Greek villages with his troop to search for weapons left by the Pontus militia; and a scabies outbreak among the soldiers. The notebook, which consists of 12 pages written in the Ottoman language, seven wa- tercolor paintings and 20 charcoal sketches, currently belongs to the private collection of Professor Cemal Ozguven (b.1945), Koray's grandson. This article aims to bring this memoir to light for the first time, as well as to discuss its importance in terms of Turkish history of medicine and war literature.

Key Words: 20th cent. history of medicine, military medicine; disease outbreaks; medicine in literature; scabies

İstiklâl Harbi'nde orduda 957'si hekim, 224'ü eczacı ve 26'sı dış hekimi olmak üzere toplam 1207 sağlık personeli görev yapmıştır. Bu kişiler her türlü araç ve gereç, beslenme, barınma ve personel noksanlığına rağmen görevlerini kapasitelerinin çok üstünde bir gayret ve feragatle yerine getirmiş ve cephede düşman kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin bir benzerini cephe gerisinde de salgın hastalıklara karşı vermiştir.^{1,2} Öyle ki, harp yıllarında tutulmuş istatistik cetvellerine göre İstiklâl Harbi'nde 22 543 er ve 147 subay hastalık nedeniyle vefat etmiş; orduda hastalık nedeniyle ölümlerin toplam ölümler içindeki oranı subaylar için %15'i, erler için ise %62,2'yi bulmuştur.³

İstiklâl Harbi sırasında görülen bulaşıcı hastalıklar arasında sıtma, lekeli humma (tifüs), hummayı râcia (dönek humması), karahumma, dizanteri, sârî sehâya iltihabı (menenjit), çiçek, kızıl, kızamık, yılcık, kabakulak, nezle-i müstevlîye (salgın nezle) ve iskorbit (skorbüt) önemli bir yekûn tutmaktadır. Ortalama her beş askerden birinde görülen (%22,4) sıtma tüm bu hastalıklar içinde ilk sırayı almıştır.³ Bunu takip eden lekeli humma ise cephe-deki askerler arasında olduğu gibi cephe gerisinde ve hatta esirler arasında da etkili olmuştur.⁴ Hasta veya yaralı askerlerin hayatlarını kurtarabilmek için kesin surette hayatta kalması lazım gelen hekimlerden dahi dördü lekeli hummaya yakalanarak şehit düşmüş-tür. 15. Seyyar Hastahanesi'nde görevli iken hastalardan lekeli humma kapan ve 12 Nisan 1922 tarihinde şehit düşen Rizeli Tabip Teğmen Yusuf Zeki Efendi ve Tablo 1'de isimleri verilen diğer şehit

sağlık subaylarını da burada anmak gerekir (Tablo 1).^{1,5}

Harbin zaferle sonuçlanması için komuta kademesi ile uyum içinde çalışmış sıhhiye teşkilatının faaliyetlerinden bahseden sınırlı sayıdaki kaynak arasında harbe bizzat tanıklık etmiş Tıbbiyeliler tarafından kaleme alınmış hatıratlar büyük önem taşımaktadır. Tıbbiyelilerin harp sırasında şahit oldukları dikkate değer olayları bir aydın ve tıp adamı gözüyle değerlendirdikleri bu hatıratlar askeri tarih araştırmalarında sıklıkla ihmal edilmiştir. Oysa bunlar tıp tarihi açısından da oldukça önemli bilgileri içermektedir.

Tablo 2'de Türk hekimlerin yayımlanmış harp hatıratları, yazarları ve bahsettikleri harpler ile birlikte gösterilmiştir. Buna göre İstiklâl Harbi'nden bahseden hatıratlar şunlardır: *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*-Abdülkadir Noyan, *Harp Anıları*-Mehmet Derviş Kuntman ve *Savaşçı Doktorun İzinde*-Şehidullah Fikri Altan (M. Rıza Serhadoğlu tarafından) (Tablo 2). Bu makalenin konusunu teşkil eden *Anadolu'nun İstiklâl Harbindeki Hâtırâları ve Notları* başlıklı hatırat ise İstiklâl Harbi'ne değinen dördüncü örnektir.

Bu araştırmada İstiklâl Harbi'nde hekim olarak hizmet etmiş İsa Ruhi Koray'ın *Anadolu'nun İstiklâl Harbindeki Hâtırâları ve Notları* (36-37-338) başlıklı yayımlanmamış hatıratının tanıtılması ve hatıratın Türk harp edebiyatı ve Türk tıp tarihi açısından öneminin ortaya konması amaçlanmıştır.

TABLO 1: İstiklâl Harbi'nde şehit olan sağlık subayları.⁵

Adı	Memleketi	Rütbesi	Görev Yeri	Ölüm Tarihi
Ahmet Vasif Efendi	Girit	Ecz. Kd. Yzb.	4. Kolordu 11. Fırka Reviri	24.05.1919
Avni Bey	Mudanya	Ecz. Bnb.	Müdafaayı Milliye Sıhhiye Dairesi	19.11.1921
Hakkı Efendi	(Kayıt bulunamadı)	Tabip Yzb.	Yanya Fırkası 68. Alay	15.04.1921
Hasan Tahsin Bey	(Kayıt bulunamadı)	Tabip Bnb.	Eskişehir Hastanesi	15.09.1919
İbrahim Daniş Efendi	İzmir	Tabip Ütgm.	Sivas Mevkii Hastanesi	25.06.1920
Muhiddin Bey	Adana	Ecz. Bnb.	Eskişehir Yaralı Sevk Katarı	11.01.1921
Mustafa Lütfü Bey	Çerkes	Tabip Bnb.	24. Tümen 30. Alay	24.07.1921
Osman İhsan Bey	Trablusgarp	Tabip Bnb.	5. Süvari Kolordusu 1. Tümen 11. Alay	05.09.1922
Şükrü Bey	Selanik	Tabip Yb.	17. Kolordu	15.05.1919
Yusuf Zeki Efendi	Rize	Tabip Tgm.	15. Seyyar Hastanesi	12.04.1922

(Sayın Prof. Dr. Adnan Ataç'ın izniyle).

TABLO 2: Türk hekimlerin yayımlanmış harp hatıratları.

Hekim Adı ve Hatıratının Başlığı	Hatıratıta Bahsi Geçen Harpler			
	Trablusgarp Harbi	Balkan Harbi	I. Cihan Harbi	İstiklâl Harbi
Abdülkadir Noyan, <i>Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım</i>				
Cemil Hikmet, <i>Balkan Savaşı Hatıraları</i>				
Giritli Hüseyin Hüsnü, <i>Trablusgarp Savaşı Notları</i>				
Mehmet Derviş Kuntman, <i>Harp Anıları</i>				
Osman Şevki Uludağ, <i>Çanakkale Savaşı ve Viyana Seyahati (İ.E. Yıldızeli)</i>				
Şehidullah Fikri Altan, <i>Savaşçı Doktorun İzinde (M.R. Serhadoğlu)</i>				
Tevfik Sağlam, <i>Üçüncü Orduda Sıhhi Hizmet</i>				

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Retrospektif ve tanımlayıcı tipteki bu araştırmanın materyalini Dr. İsa Ruhi Koray'ın yukarıda bahsi geçen yayımlanmamış hatıratı başta olmak üzere İsa Ruhi Koray'ın vefatının ardından torunlarına intikal eden terekesinde yer alan çeşitli fotoğraf, çizim, tablo ve birçoğu eski yazılı defter ve belgeler, Müdafaayı Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi tarafından 1924 yılında yayımlanmış *İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu*, çeşitli gazete haberleri ve İstiklâl Harbi'ne katılmış diğer hekimlerin yayımlanmış hatıratlarına ilaveten İstiklâl Harbi, askeri tarih, tıp tarihi ve sanat tarihi konularında yazılmış çok sayıda kitap ve makale oluşturmaktadır.

BULGULAR

İSA RUHİ KORAY (1895-1965)

1311 yılında (M.1895) İstanbul'da doğan İsa Ruhi Koray, babası Mehmed Nuri Efendi tarafından şercesi Şeyh İsmail Sirâceddin Şirvânî (1782-1848) ve Sadrazam Şirvânîzâde Mehmed Rüşdi Paşa'ya (1828-1874) uzanan ünlü bir Türk ressam ve hekimidir.⁶ Birinci Cihan Harbi sırasında tabip namzedi sıfatıyla Çanakkale ve Suriye Cepheğinde, İstiklâl Harbi'nde ise ihtiyat tabip yüzbaşı sıfatıyla önce Amasya ve çevresinde, ardından da Garp

Cephesi'nde görev yapmıştır. Afyon Karahisar ve Dumlupınar Muharebelerinde gösterdiği fedakârlıklardan ötürü TBMM'nin 6 Teşrinisani 1338 (M.1922) tarihli kararı uyarınca beyaz şeritli İstiklâl Madalyası ile ve yine TBMM'nin 2 Ocak 1928 tarihli kararı uyarınca da kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir.⁷

1924 yılında İffet Hanım'la evlenmiş ve aynı yıl iç hastalıkları uzmanlığını aldıktan sonra sırasıyla Bursa, Tarsus ve Giresun Devlet Hastanelerinde hekimlik, Çankırı (1934-1950) ve Isparta Devlet Hastanelerinde (1950-1951) ise başhekimlik yapmıştır. 1951 yılında emekli olduktan sonra Çankırı'ya yerleşerek burada bir muayenehane açmış ve 1965'te ölümüne değin bu şehirde yaşamıştır.⁷

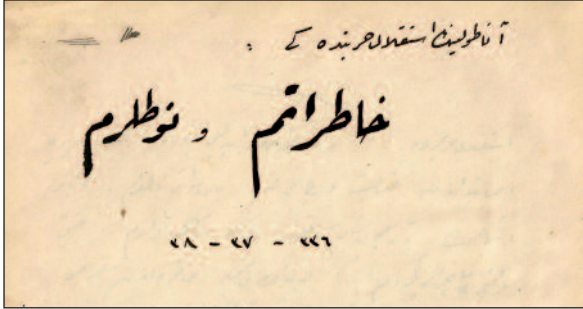
İsa Ruhi Koray'ın üzerinde durulması gereken bir diğer özelliği ise ressamlığıdır. Koray, tablolarında en çok Anadolu'da hekim olarak görev yaptığı şehirleri konu edinmiş ve sıradan insanların gündelik yaşamından doğal ve gerçekçi kesitler sunmuştur. Sanat tarihçisi Prof. Celâl Esad Arseven (1876-1971) *Türk Sanatı Tarihi* adlı eserinin üçüncü cildinde Koray'ın özellikle suluboya çalışmalarlarıyla tanınan, otodidakt bir ressam olduğunu ifade eder.⁶ 1957-1959 yılları arasında Ankara'da iki resim sergisi açan Koray'ın *Ankara Bağ Evleri*, *Çankırı* ve *Manzara* adlarını taşıyan çalışmalarının

da aralarından bulunduğu toplam 11 tablosu bugün Milli Kütüphane Koleksiyonu'nda yer almaktadır.⁷ Milli Kütüphane Koleksiyonu'nda iken 1980 yılında Ankara Devlet ve Resim Heykel Müzesi'ne devredilen *Akçakoca* adlı tablosu ise kayıptır.⁸

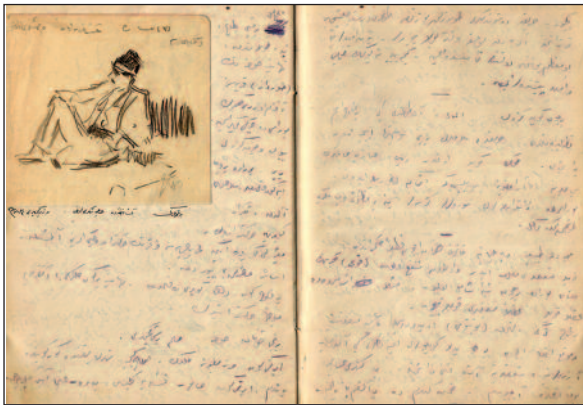
İSA RUHİ KORAY'IN İSTİKLÂL HARBİ HATIRATI

İsa Ruhi Koray, İstiklâl Harbi yıllarına ait hatıralarını *Anadolu'nun İstiklâl Harbindeki Hatıralarım ve Notlarım* (36-37-338) başlığı altında küçük bir deftere kaydetmiştir (Resim 1). Eski yazı ile kaleme alınmış toplam 12 sayfa yazının yanı sıra 7 suluboya ve 20 karakalem resim taslağını içeren bu defter bugün İsa Ruhi Bey'in torunu Prof. Dr. Cemal Özgüven (1945) tarafından muhafaza edilmektedir (Resim 2).

İsa Ruhi Bey, hatıratının önsözünde bu defteri İstiklâl Harbi yıllarında şahit olduğu dikkate değer olayların ve yaşadığı maceraların hatırandan silinmemesi için tuttuğunu yazmıştır. Hatıratta anlatıkları ise şöyle özetlenebilir:

RESİM 1: Doktor İsa Ruhi Koray'ın "Anadolu'nun İstiklâl Harbi'ndeki Hatıralarım ve Notlarım" başlıklı defterinin kapak sayfası (C. Özgüven Arşivi).

RESİM 2: Hatıratın resimli sayfalarına bir örnek (C. Özgüven Arşivi).

1920 yılı Ekim ayında askerlik hizmetine Amasya'da yeni kurulmakta olan 9. Alay 2. Tabur'da başlamış, tabura katıldığı gün fırka kumandanı Cemil Cahit Bey taburu teftişe gelmiştir. Yaklaşmakta olan kış mevsimi dikkate alınarak tabura yeni katılan askerlerin kışlık üniformalarının dikilebilmesi için Amasya'da toplanan yardımlarıyla Samsun'dan kumaş sipariş edilmiş fakat bu kumaşlar Samsun'a memur gönderilip alınmadığı için 15. Fırka kumandanı Şefik Avni Bey tarafından müsadere edilerek kendi birliğindeki askerlere giydirilmiştir. Yine de taburda kış şartlarından kaynaklanan hastalık ve ölümler fazla olmamıştır.

Ruhi Bey taburuyla birlikte Şubat 1921'de Amasya'dan ayrılmış ve Havza üzerinden Köprü'ye geçmiştir. Köprü'de iken asker arasında uyuz salgını baş göstermiş ve Ruhi Bey uyuzlu hastalarla birlikte hamama girmek suretiyle 160'tan fazla askeri tedavi etmiştir. Taburunun Pontus teşkilatının silahlandığı köylerde silah aramakla görevlendirildiği günlerde kendisi de Köprü'deki revirde hastalarla meşgul olmuştur. Ardından alay komutanlığının emri ile Köprübaşı'ndaki karakol merkezinde 1. Tabur zabitanının sicil belgelerine yazılacak muayeneleri gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. Sonraları Pontus teşkilatına ait silahları aramakla görevli taburla birlikte Meşeli, Elmalı, Aydoğdu ve daha birçok köyü dolaşmış, Rum köylerinde gördüğü sefaleti ise şaşkınlıkla karşılamıştır.

Birliğin Garp Cephesi'ne hareket emri gelince Havza üzerinden bir yıl önce Hükümet Tabibi olarak görev yaptığı Merzifon'a geçmiş, buradan da birinci, ikinci ve üçüncü taburlarla birlikte Çorum'a gelmiştir.

Hatıratın metin kısmı burada son buluyorsa da Ruhi Bey'in hatıratına eklediği resimlerin altyazılarından Çorum'dan sonra gittiği yerleri tespit etmek mümkündür.

Hatıratı yer alan bilgiler ve resim altı yazılarına göre İsa Ruhi Bey'in bulunduğu yerler şunlardır (kronolojik sıra ile): Amasya (Ekim 1920-Şubat 1921), Havza (Kış 1921), Köprü, Köprübaşı, Meşeli Köyü, Elmalı Köyü, Aydoğdu Köyü, Hurdaz, Köprü, Havza, Merzifon, Görköyü, Osmaniye Köyü, Merzifon, Amasya, Çorum (Mart 1921), Ka-

racaören (Mayıs 1921), Karsaklı (Ağustos 1921), Kargalı Yaylası (Ağustos 1921), Ücret Köyü (14 Ağustos 1921), Çanakçı Köyü (14 Eylül 1921), Sivrihisar (1 Ekim 1921), Benlikuyu Köyü (1921 sonbaharı veya 1922 kışı), Bolvadin (Nisan 1922-20 Temmuz 1922), Adapazarı (29 Nisan 1923-25 Mayıs 1923).

Hatıratı bahsi geçen kişiler ise şöyledir (alfabetik sıra ile): Avni Bey (Köprü'de tabur kumandanı), Cemil Cahit [Toydemir] (Amasya'da fırka kumandanı), Emin Efendi (Amasya'da subay), Esat [Uras] (Ruhi Bey'in ağabeyi), Fâik Bey (Köprü'de Hükümet tabibi), Hasan Kadri Bey, İstavri (Amasya'da Belediye tabibi), Keşşafzade Hacı Şükrü Efendi, Necmettin Efendi (Yüzbaşı), Neriman (Âtî Bey'in kızı) ve Şefik Avni [Özüdoğru] (Samsun'da 15. Fırka kumandanı).

TARTIŞMA

Anadolu'nun İstiklâl Harbindeki Hatıratım ve Notlarım başlıklı hatırat İstiklâl Harbi'ni çeşitli yönleriyle konu alan mevcut literatüre eklenilebilecek özgün bilgiler içermektedir.

İsa Ruhi Bey hatıratında, kendisinin de içinde yer aldığı 9. Alay 2. Tabur'un harekât güzergâhını belirtmiş ve bu tabura yeni katılan askerler için Samsun'dan sipariş edilen kışlık kumaşların Pontus Harekâtı sırasında önemli görevler üstlenmiş olan 15. Fırka Kumandanı Şefik Avni Bey [Özüdoğru] tarafından müsadere edilerek kendi birliğindeki askerlere giydirildiğinden bahsetmiştir. Bu bilgilerden, Devletin askerini giydirmekten bile âciz olduğu; birlik komutanlarının, birbirinin, halktan toplanan paralarla temin ettiği kumaşına el koyarak askerini giydirmeye çalışacak kadar çaresizlik içinde bulunduğu ve dolayısıyla Millî Mücadele'nin ne vahim şartlar altında yürütüldüğü anlaşılabilir veya bir kere daha teyit edilmektedir.

İsa Ruhi Bey'in Rum Pontus teşkilatından artakalan İngiliz menşeli silahları toplamak amacıyla ziyaret ettikleri köylerin durumunu anlatırken sarf ettiği "*Gezdiğimiz bütün o civar köylerinde zengin ve müreffeh olanlar Türkler, İslamlardır. Rumlar cidden sefil bir haldedir ve hakikaten pek pis, maddar bir hayat içindelermiş. Mamafih buna da sebep*

ellerine geçeni Pontus'un ihyayı tamamına teberru ediyorlar. Ve ekseri hayatları çetelikle geçiyor," ifadelerinden Pontus'uların Karadeniz'de bağımsız bir devlet kurmak için ne kadar bilinçlendikleri, bu ideale ne kadar çok angaje oldukları ve tüm varlıklarını bu hülya uğrunda harcaayıp sefil yaşamaya katlandıkları anlaşılabilir.

"*Rum vatandaşlarımız mâşallah oldukça silah sahibi imişler! Hem de ne güzel mavzerler, İngiliz tüfenkleri vardı,*" ifadesi ise mütarekenin ardından Samsun'a çıkan İngiliz birliklerinin Pontus çetelerinin silahlandırılmasında etkin rol oynamış olduklarını hatıra getirmektedir. Nitekim Samsun'daki İngiliz İşgal Tabur Komutanı Binbaşı Salter'ın, Rum metropolit Germanos başkanlığında kurduğu örgüt Samsun, Bafra, Çarşamba, Ünye, Fatsa, Tokat, Niksar, Merzifon, Hava, Erbaa, Ladik, Amasya ve Vezirköprü bölgelerinde hızla teşkilatlanmış ve Pontus Ayaklanması'nda en kuvvetli direniş de bu bölgelerde olmuştur.^{9,10}

Hatırat ayrıca tıp ve kent tarihi araştırmaları için de faydalı olabilecek bazı bilgiler içermektedir. Öyle ki, hatıratı 1920 Ekim'inde Amasya Belediyesi Hükümet Tabibi olduğu belirtilen Dr. İstavri'nin ismine Amasya ve Amasya Belediyesi tarihini konu alan kaynaklarda rastlanmamıştır.¹¹ İsminden Rum asıllı olduğu anlaşılan bu doktor hakkında gelecekte temin edilmesi ümit edilen bilgiler, kendisinden 10 yıl kadar önce aynı görevi yürütmekte olan Rum asıllı Dr. Marko'nun İstanbul'da yayınlanan *Muâhede Gazetes'i*ne konu olacak kadar önemsenen memuriyetten azlediliş hikâyesinin ardında yatan gerçeklere ışık tutabilir.¹² Diğer taraftan, İsa Ruhi Koray'ın, 1921 tarihli bir başka defterindeki "*İstavri Efendi'yi sıhhiye bölüğüne tayin ettiler. Menzil hastahanesinde istihdam olunmak üzere cephe ardına verdiler. Bugün ayrıldık. Şimdiye kadar pek samimi ve pek sadıkâne bir arkadaşlık yapmıştık. Çok müteessirim,*" ifadelerinden bahsi geçen Rum asıllı doktorun İstiklâl Harbi'nde Türk ordusu saflarında Yunanlılara karşı mücadele verdiği anlaşılabilir. Koray'ın bu makalenin konusunu teşkil eden hatıra defterine çizdiği 14 Eylül 1337 (M.1921) tarihli resmin altında yer alan "*Doktor İstavri Sakarya Muharebelerinde*" ibaresi de bu bilgiyi teyit etmektedir (Resim 3).

RESİM 3: Hatıratıta yer alan "Doktor İstavri Sakarya Muharebelerinde" altyazılı resim (C. Özgüven Arşivi).

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgal edilmesinin ardından ülke genelinde Yunanlılara karşı duyulan öfkenin zirveye ulaştığı bir dönemde Türk ordusunda bir Rum hekimin görev yapmış olması dikkate değer bir hadisedir ve akla Millî Mücadele yıllarında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı Rumlar ile Anadolu Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı Karamanlı Hıristiyan Türkler arasındaki ciddi görüş ayrılığını getirmektedir. Zira bu dönemde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişini destekleyen bir tutum takınmış, Anadolu Türk Ortodoks Patrikhanesi ise Ankara Hükümeti'nin yanında yer alarak Millî Mücadele'ye destek vermiştir.¹³ Şu halde Dr. İstavri Efendi'nin Karamanlı Ortodoks olması kuvvetle muhtemeldir.

İsa Ruhi Bey'in, notlarında 1921 yılında Köprü'de Hükümet Tabibi olduğu bilgisini verdiği Dr. Fâik ise *Türk Hekimleri Biyografisi* başlıklı kaynakta 1920 yılında Köprü'ye tayin olduğu belirtilen Kastamonu doğumlu Dr. Süleyman Fâik [Yargıcı] olmalıdır. Fâik Yargıcı (1895-1958) sonraki yıllarda İstanbul Tıp Talebe Yurdu müdür muaviniği, Sağlık Bakanlığı Teftiş Kurulu üyeliği, Gaziantep ve İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü görevlerinde bulunmuş bir hekim olması nedeniyle Türk tıp tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹⁴

Hatıratıta yer alan "Efrattan 160'tan fazla uyuzlu ayırdım. Bunları dört beş gün hamama ben de beraber girmek şartıyla tedavi ettim. Herhalde bu hizmetim hüsn-i tesir hâsil etti," ifadeleri sadece İstiklâl Harbi yıllarında değil Birinci Cihan Harbi yıllarında da orduda ciddi sıkıntı ve hastalıklara neden olmuş hijyen sorununa dikkati çekmekte ve cephede görev yapmış hekimlerin hasta sağlığını her şeyden üstün

tutan anlayış ve fedâkârâne hizmetlerine örnek teşkil etmektedir.^{15,16} Dr. General Kemal Özbay da *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri* başlıklı eserinde Amasya ve Samsun çevresinde yaşanan hijyen sorununa İsa Ruhi Bey'in ifadelerine benzer şekilde değinmiş ve Merkez Ordusu birliklerindeki askerlerin birçoğunun Pontus eşkiyasının köylerde takibi sırasında döneke hummasına yakalandığını ve halktan geldiği tespit edilen hastalığa karşı bitlerle genel mücadele kampanyası açılarak Sivas, Samsun ve Amasya'da hijyene özellikle önem verildiği bilgilerini aktarmıştır.²

İstiklâl Harbi'ne katılan hekimler tarafından kaleme alınmış birçok hatıratıta İsa Ruhi Bey'in anlattıklarına benzer çeşitli hadise ve salgın hastalık vakalarına tesadüf edilmektedir. Balkan Harbi ile II. Cihan Harbi arasında geçen dört harbe de hekim sıfatıyla katılıp salgın hastalıklarla mücadelede büyük başarı ve şöhret kazandıktan sonra Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kuruluşuna öncülük etmiş olan Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan (1886-1977) *Son Harplerde Salgın Hastalıkla Savaşlarım* başlıklı eserinde Millî Mücadele yıllarında ziyaret ettiği Haymana yakınlarındaki bir köyde pire salgınıyla karşılaştığından bahsetmektedir.¹⁷ Bu durum esasında salgın hastalıkların askeri-sivil alan ayrımı gözetmeksizin Anadolu'nun dört bir yanını sardığını ve bu nedenle de kontrol altına alınmasının son derece güç hâle geldiğini düşündürmektedir.

Dr. Noyan'ın anlattıklarından daha elîm bir manzarayı Dr. Mehmet Derviş Kuntman ilk kez 1965'te yayımlanan ve 2009 yılında Genelkurmay Başkanlığı tarafından kitaplaştırılan harp hatıratında tasvir etmiştir.¹⁸ İstiklâl Harbi yıllarında Ağrı Dağı eteklerinden 500 yataklı malzeme ve teçhizatı olan bir askerî hastaneyi beraberindeki iki doktor, bir eczacı, bir inzibat subayı, bir hesap memuru ve 50 askerden oluşan personel ile dört ay süren bir yolculuğun ardından Garp Cephesi'ne taşımış bir hekim olan Kuntman 1920 yılının Ocak ayında Doğu Bayazıt köylerinde karşılaştığı ve her gün en küçük köyde bile 4-5 kişinin ölümüne neden olan bir salgın hastalık karşısındaki çaresizliğini şu sözlerle ifade etmektedir:^{19,20} "Zavallı köylüler kendi dilleriyle benden medet ve derman bekliyorlardı.

Hangi dertlerine derman olabilirdim? Garipler gırtlaklarına kadar çirkefe batmışlar, salgın karşısında sapır sapır dökülüyorlardı. Teselli kabilinden biraz kinin, aspirin dağıtarak taburuma döndüm. Tümeneye icap eden raporu verdim. Birkaç gün sonra da ben hastalandım. Bir hafta kadar yattım. Çok şükür, hastalığı hafif atlattım.”

Benzer şekilde, İstiklâl Harbi sırasında Türkiye'ye gelen bir Amerikan Heyetinin raporunda yer alan şu ifadeler de durumun vahametini açıkça ortaya koymaktadır:²¹ “*Halk arasında hüküm süren sefaletle bir de sıhhat-i umumîyenin duçar olduğu harabi inzimam etmiş birçok emraz ve bilhassa frengi ve uyuz pek salgın bir surette icra-i ahkâm eylemiştir.*”

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere uyuz, pire ve bit salgınları savaş sırasında yaygın bir sağlık sorunu hâlini almış ve bu durum özellikle bit vasıtasıyla bulaşan lekeli humma ve dönek humması için de elverişli bir zemin oluşturmuştur.^{22,23} Bu nedenledir ki birlikler kolayca kurulabilen sey-yar etüvlerde, etüvün bulunmadığı yerlerde ise I. Cihan Harbi esnasında Kolordu Sertabibi Miralay Hüseyin Bey'in geliştirmiş olduğu buğu sandıklarının içinde gıysilerini bitlerden temizlemeleri konusunda sık sık uyarılmıştır.¹ Ayrıca Sivrihisar, Akşehir, Konya, Sarayönü ve Bolvadin'de büyük temizleme merkezleri açılıp bit vasıtasıyla yayılan hastalıkların önü kesilmeye çalışılmış fakat tüm bu önlemlere rağmen tifüs nedeniyle verilen kayıplar sıtma dışındaki diğer salgın hastalıklara nazaran bir hayli yüksek olmuştur.^{1,20}

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi İsa Ruhi Bey'in hatıratı ile İstiklâl Harbi'ne katılmış diğer hekimlerin hatıratları arasında salgın hastalıklar ve ülkenin içinde bulunduğu fakirlik ve çaresizliği ortaya koymaları açısından büyük benzerlikler vardır.

Diğer taraftan, hekimliğinin yanı sıra başarılı bir ressam da olan İsa Ruhi Bey'in hatıralarını yazdığı deftere Harp esnasında bulunduğu yerler ve karşılaştığı insanların resim taslaklarını çizmiş olması bu hatıratı diğerlerinden ayıran önemli bir özelliktir. İsa Ruhi Bey'in bu defterdeki eskizleri arasında yer alan “Benlikuyu'da revir” ve “Tebdül-

RESİM 4: Hatıratta yer alan “Benlikuyu'da revir” altyazılı resim (C. Özgüven Arşivi).

i hevâli” altyazılı çizimler bahsedilen fakirlik ve çaresizliğin resim sanatına özgü bir ifade kudreti ile tasviri olsa gerektir (Resim 4). Nitekim Koray'ın vefatından 6 yıl sonra *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yayınlanan “Yeni Bir Hamle: Suluboya Sanatçıları Birleşti” başlıklı haberde İsa Ruhi Koray'ın ismi Hüsnu Yusuf (1817–1865), Hoca Ali Rıza (1858–1930) ve Üsküdarlı Cevat (1870–1939) ile birlikte Türkiye'nin suluboya alanında yetişmiş en büyük ressamı arasında gösterilmektedir.²⁴ Bu noktada İsa Ruhi Koray'ın Dr. Tosyavizade Rifat Osman (1874–1933), Dr. Cevad Seyyid (1875–1913) ve Dr. Süheyl Ünver'in (1898–1986) başını çektiği hekimressamlar listesine gecikmiş de olsa dâhil edilmesi, Milli Kütüphane ve Özgüven Ailesi'nde yer alan tablolarının ise sanat tarihçileri tarafından dikkatle değerlendirilmesi ümit ve tavsiye edilir.

SONUÇ

Dr. İsa Ruhi Koray'ın *Anadolu'nun İstiklâl Harbindeki Hatıratım ve Notlarım* başlıklı hatıratı askeri tarih, kent tarihi ve tıp tarihi alanlarında yeni ve önemli bilgiler sunmasının yanı sıra Türk hekimler tarafından yazıldığı tespit edilen İstiklâl Harbi hatıratları arasında resimli ilk ve tek örnektir.

Teşekkür

Dedesı Dr. İsa Ruhi Koray hakkında verdiği bilgi ve belgeler için Erciyes Üniversitesi emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Cemal Özgüven'e, eski yazılı metinlerin transkripsiyonlarını gözden geçiren Erciyes Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ali Aktan'a ve bu makale hakkındaki değerli görüş ve önerilerini paylaşan Erciyes Üniversitesi eski rektörü Prof. Dr. Mehmet Şahin'e teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. Anonymous. İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu. Ankara: Müdafaayı Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi; 1924. p.27.
2. Özbay K. Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri [History of Turkish military medicine and military hospitals]. Cilt 1. İstanbul: Yörük Basımevi; 1976. p.388-96.
3. Dervişoğlu FM. Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatı'na Bir Bakış [Health organizations during the War of Independence at a glance]. Ankara: Cedit Neşriyat; 2009. p.192.
4. Özdemir A. [Captive troops at the National Struggle]. Atatürk Yolu 1990;2(5):129-50.
5. Ataç A. 20. Yüzyılda Şehit Olan Türk Sağlık Subayları [Health official martyrs of the Turkish Army in the 20th century]. Ankara: GATA Basımevi; 1997. p.74.
6. Arseven CE. Türk Sanatı Tarihi [Turkish art history]. Cilt 3. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi; 1956. p.54.
7. Interview with Professor Cemal Özgüven. İstanbul, 10 October 2013.
8. Hızlan D. Kayıp Tabloların Değeri 1,5 Trilyon [Missing paintings worth 1.5 million]. Hürriyet Gazetesi. 14 November 2001. p.4.
9. Pehlivanlı H. The Pontus Case from a historical perspective: its impacts on our recent history and present time. In: Sarıay Y, Pehlivanlı H, Saydam A, eds. The Pontus Issue and the Policy of Greece. Ankara: Atatürk Research Center; 2000. p.59-86.
10. İskender-Kılıç P. Pontus gangs' activities and government applications in and around Samsun. Turkish Studies 2011;6(2):485-502.
11. Menç H. Milli Mücadele Yıllarında Amasya: Portreler, Belgeler [Amasya during the National Struggle years: portraits and documents]. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları; 2007.
12. Aslan T. Pertev Tevfik and the Muahede Newspaper. Turkish Studies 2011;6(3):523-65.
13. Anzerlioğlu Y. Historical data on Karamanian Orthodox Turks. Turkish Culture & Hacı Bektaş Veli Quarterly 2009; 51:171-87.
14. Erden F. Türk Hekimleri Biyografisi [Biographies of Turkish physicians]. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi; 1948. p.247.
15. Öymen ŞM. Çanakkale Acı İlaç/18 Mart 1915 -9 Ocak 1916 [Çanakkale the bitter medicine/ 18 March 1915-9 January 1916]. İstanbul: Deva Holding; 2005. p.47-50.
16. Uçar M, Ataç A. I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Sağlık Durumu ve Bulaşıcı Hastalıkların Etkisi [Health situation of Ottoman army during the World War I and communicable diseases]. In: Kahya E, Şar S, Ataç A, Mazıcıoğlu M. eds. IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım; 2006. p.354-61.
17. Noyan A. Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım [My struggle against communicable diseases at last wars]. Ankara: Ankara Tıp Fakültesi Yayınları; 1956. p.123-4.
18. Hatemi H. Çelebi Bizi Unutma [Don't forget us Celebi]. İstanbul: İşaret Yayınları; 1990. p.223-4.
19. Kuntman MD. Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları [War and country memories of a physician]. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları; 2009. p.154.
20. Özata M. Atatürk ve Tıbbiyeliler [Ataturk and physicians from the Tıbbiye]. İzmir: Umay Yayınları; 2007. p.328.
21. Ayıışı M. Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri [American Boards that came to Turkey during the War of Independence]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 2004. p.114.
22. Başustaoğlu A. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mikrobiyoloji Tarihimize Bakış 1850-1923 [Our microbiology history from the Ottomans to the Republic at a glance]. Ankara: Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği Yayınları; 2009. p.136-48.
23. Ayhan A. 1914 Yılında Balıkesir'de Tifüs Salgını ve Müdafaayı Milliye Cemiyeti'nin İki Sağlık Beyannamesi [Typhus epidemics in Balıkesir in 1914 and two manifests given by the Committee of National Defense]. Tıp Tarihi Araştırmaları 1999; 9:221-28.
24. Anonymous. Yeni Bir Hamle: Suluboya Sanatçıları Birleşti [A new movement: watercolor painters unified]. Cumhuriyet Gazetesi, 1 January 1971. p.6.